

Hüseynova Aynur²¹
**QURANIN XVII - XX ƏSRLƏRDƏ AVROPA VƏ RUS DİLLƏRİNƏ
 TƏRCÜMƏLƏRİ**

Müsləmanların bir tərəfdən Yaxın Şərqdə, digər tərəfdən isə İspaniyada və Fransa və İtaliyanın qonşu bölgələrində uğurlu fəthləri Avropa xalqlarının İslam dini ilə tanışlığının əsasını qoydu. Quranın başqa xalqların dillərinə ilk tərcümə cəhdləri xristian və yəhudi din adamlarının fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bizansda adı mənbələrdən məlum olur ki, artıq IX əsrdə Quranın yunan dilinə tərcüməsi mövcud idi. Bu abidə bizim dövrümüzdə qədər gəlib çatmamışdır və tərcüməçinin kimliyi də məlum deyil. Süryani dilinə aid mənbələrdə Quranın ayrı-ayrı fraqmentlərinin tərcümələrinə, yəhudi ilahiyyat ədəbiyyatında isə bəzi Quran ayələrinə istinadlara rast gəlinir.

Qərbi Avropada Quranın tərcüməsinə maraq Rekonkistanın ən zirvəsində yaranmışdı. O vaxta qədər bəzi elmi və fəlsəfi əsərlər artıq ərəb dilindən kastiliya dilinə, sonra isə latın dilinə tərcümə edilmişdir. 1141-ci ildə Klyuni monastırının abbatı Möhtərəm Pyotr (ö.1156) İspaniyaya səfər zamanı belə bir qənaətə gəlmişdi ki, müsəlmanların xristianlığı uğurla qəbul etməsi üçün kahinlər Quranı və müsəlman qanunlarını bilməlidirlər. Təxminən 1143-cü ildə onun xahişi ilə ingilis ilahiyyatçısı və astronomu Robert Ketton və ərəb astronomiya yazılarının latın dilinə məşhur tərcüməçisi Dalmatyalı Herman Quranın latın dilinə ilk tərcüməsini ərsəyə gətirirlər (2; 337). Onlara Məhəmməd adlı müsəlmanın kömək etdiyi bildirilir. Tərcüməni başa düşülməli və tutarlı etmək üçün müəlliflər mətnə əlavələr etmişdilər, lakin bu, çox vaxt misraların mənasını təhrif edirdi. XV-XVI əsrlərdə bu tərcümə bəzi xristian liderləri tərəfindən tənqid olunsada da, o, avropalılar arasında İslamın təməni ideyasının formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Bu tərcümənin 25-dən çox əlyazma nüsxəsi günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. O, Quranın italyan, alman və holland dillərinə erkən tərcümələrinin əsasını təşkil etmişdir.

Kastiliya kralı VIII Alfonsoun Alarkosda (1195) Almohadlardan məğlub olması müsəlman hakimiyyətinə marağın növbəti dalğasına səbəb oldu. Bir sıra müsəlman dini kitabları, o cümlədən Almohadların ideoloqu olan İbn Tümartın traktatları latın dilinə tərcümə edildi. Nəhayət, 1209-1210-cu illərdə Quranın ispan hakimi və qanunşünas Toledolu Mark tərəfindən hazırlanmış ikinci latın tərcüməsi meydana çıxdı. Toledolu Mark ilk tərcümədən fərqli olaraq müəllif əlavələri etmir və orijinaldan kənara çıxmağa çalışır. Ancaq bütün müsbət cəhətlərinə baxmayaraq bu tərcümə nəşr olunmadı.

Sonrakı əsrlərdə Quran latın dilinə ən azı daha beş dəfə tərcümə edilmişdir. Bu tərcümələr əsasən missioner məqsədlər güdürdülər və İntibah dövrünə qədər avropalılar üçün Quran haqqında əsas məlumat mənbəyi olaraq qaldılar. Sonuncu latın tərcüməsi Papa XI İnnokentinin yaxın adamı Lüdoviko Maraççi (ö.1700) tərəfindən edilmişdir. Bu tərcümə ərəb mətni ilə birlikdə fraqmentlərə bölünərək Paduyada (1698) nəşr edilmiş və daha sonra ərəb mətni olmadan yenidən nəşr edilmişdir (Leypsiq, 1721). Maraççinin tərcüməsinin ortaya çıxması Avropa elmi dairələrində böyük həvəslə qarşılandı və Quranın Avropa dillərinə bir neçə tərcüməsinin əsasını təşkil etdi. Onların arasında D.Nerretinin alman dilinə (1703) və J.B.Şedlmayerin və Corc Gedeonun macar dilinə (1831) anti-islam ritorikası ruhu ilə hopmuş tərcümələri var.

Quranın müasir Avropa dillərinə tərcümələri arasında A.Arrivabenerinin italyan dilinə tərcüməsi (Venesiya, 1547) ən qədim hesab olunur. Kitabın adında tərcümənin ərəb dilindən aparıldığı qeyd edilərsə də, bir çox tədqiqatçıların fikrincə, XII əsrin ortalarına aid ilk latın tərcüməsi əsas götürülüb. Yüz ildən artıq vaxt keçəndən sonra Arrivabenerinin tərcüməsi S.Şveyqer tərəfindən alman dilinə tərcümə edilmişdir. Onun birinci nəşrinin (1661) ön sözündə müəllifin İstanbulda missioner səfəri zamanı italyan tərcüməsi ilə tanış olduğu qeyd edilir, lakin sözü gedən hər iki tərcümənin, çox güman ki, əsasını təşkil edən latın tərcüməsi haqqında bir kəlmə də deyilmir. Şveyqerin tərcüməsi sonradan holland dilinə tərcümə edilib.

Yuxarıda sadalanan Qurani-Kərimin Avropa dillərinə tərcümələri müsəlman inancı və hüququna dair dərin biliyə malik olmayan xristian ilahiyyatçılar tərəfindən edilmişdir. Onların bəziləri ərəb dilini belə bilmirdilər və əvvəlki latın tərcümələrinə əsaslanırdılar. Ən yaxşı halda ərəb təfsirlərini əldə edə bilirdilər və ya müsəlmanların köməyinə müraciət edirdilər. Buna görə də uzun illər müsəlman Şərfində işləmiş diplomat və şərqşünas Andre dyu Rie tərəfindən fransız dilinə tərcümənin ortaya çıxması Quranın öyrənilməsində yeni dövrün başlanğıcı oldu (3; 336). İlk dəfə 1647-ci ildə nəşr olunan bu əsər nisbətən qısa müddət ərzində Paris və Amsterdamda bir neçə dəfə nəşr olunmuş və ingilis, alman, holland və rus dillərinə tərcümə edilmişdir. Quranın əl-Beydavi, əs-Suyuti və digər üləmaların ənənəvi şərhələrinə əsaslanan bu tərcüməsinə Avropa ictimaiyyətinin reaksiyası katolik keşişlərini ciddi şəkildə narahat etdi. Papa VII Aleksandrın (ö. 1667) yanında Roma senzura şurası Quranın nəşrinə və tərcüməsinə rəsmi qadağa qoydu. Andre dyu Rienin əsəri 1783-cü ildə fransız səyyahı və şərqşünası K. E. Savarinin tərcüməsi nəşr olunana qədər Quranın fransız dilinə yeganə tərcüməsi olaraq qaldı.

Quranın ingilis dilinə ilk tərcüməsi Andre dyu Rie əsərinin ilk nəşrindən iki il sonra, 1649-cu ildə fransız dilindən edilmişdir. Bu tərcümənin müəllifi məlum deyil. Bəzi tədqiqatçılar onun müəllifliyini nəşirə - şotland yazıçısı A. Rossa aid edirlər. 1649-cu il nəşrinin ön sözündə Məhəmməd Peyğəmbərin həyatının təsviri və islam haqqında qısa qeyd var. Bu tərcümənin ədəbi qüsurlarına baxmayaraq, o, tez bir zamanda şöhrət qazandı və bir il ərzində eyni vaxtda iki dəfə nəşr olundu. Maraqlıdır ki, bu xüsusi əsər Quranın ABŞ-da nəşr olunan ilk tərcüməsidir (Springfild, 1806).

İngiltərənin özündə o vaxta qədər hüquqşünas və şərqşünas Corc Salenin birbaşa ərəb dilindən etdiyi tərcümə getdikcə populyarlaşdı. Qeydlərlə tamamlanan və müsəlman adət-ənənələri və qanunları haqqında geniş məlumatları yer aldığı bu əsər ilk dəfə 1734-cü ildə işıq üzünə çıxdı. Sonralar alman, fransız və rus dillərinə tərcümə edildi və bir əsrə yaxın Avropa ərəbşünaslığının ən mütərəqqi nailiyyəti olaraq qaldı.

Qərblə müsəlman dünyası arasında baş verən hərbi-siyasi qarşıdurmada dönmüş nöqtəsi ərəbşünaslığın gələcək inkişafına mühüm təsir göstərmişdir. Avropa humanitar elmlərində müstəmləkəçilik paradigması bərqərar oldu və müsəlmanın adət və qanunlarının öyrənilməsi sırf missionerlik xarakterini itirdi. Şərqşünasların qarşısında İslam tarixi sosiologiya, psixologiya və başqa sahələrdə ən son nəzəriyyələr işığında öyrənmək və dərk etmək vəzifəsi dururdu. Bu dövrdə Quranın orijinaldan A.Birbinşteyn-Kazimirski tərəfindən fransız dilinə (1840), F. Kruzenstolp tərəfindən isveç dilinə (1843), H. Rekindorf tərəfindən ivrit dilinə (1857), E. G. Palmer tərəfindən ingilis dilinə (1880) edilmiş tərcümələri meydana çıxdı. Eyni zamanda quranşünaslıq haqqında onlarla başqa əsər işıq üzünə çıxdı (2; 339).

Quranın tərcümələri arasında keşiş C.Rodvelin (1861) tərcüməsi xüsusi yer tutur. O, Quranın surələrini xronoloji ardıcılıqla düzülməsinə cəhd etmişdir. Sonralar surələrin tələffüz surasına görə düzülməsi ideyası R.Bellin ingilis dilinə və R.Blaşerinin (ö.1973) fransız dilinə məşhur tərcümələrində istifadə edilmişdir. Müqəddəs mətnin tarixi kontekstdə öyrənilməsi konsepsiyası alman şərqşünası R. Paret (ö.1983) tərəfindən dəstəklənmişdir. Quranın ilk dinləyicilərində yaratdığı təəssüratları çatdırmaq üçün o, tərcüməsini (Ştutqart, 1962) yığcam tarixi şərhlərlə tamamlamışdır.

Avropa şərqşünaslıq məktəbində Quranın tərcüməsi ənənəsi bu günə qədər davam edir. Quranın uğurlu elmi tərcümələri arasında Kembriç ərəbşünası Artur Arberinin (ö.1969), fransız şərqşünası Jak Berkin (ö.1995) əsərlərini göstərmək olar. Bu əsərlərlə yanaşı, müsəlman müəlliflərin tərcümələri də geniş yayılmışdır. Müsəlman mühitində Quranın mənalıdır ingilissə çatdırmaq üçün ilk cəhd Patiyaldan olan Məhəmməd Abd al-Hakim-xan (1905) tərəfindən edilmişdir. Sonralar ingilis publisisti Məhəmməd Mərmədəka Piktollanın (1930) və hind ilahiyyatçısı Abdulla Yusif Əlinin (1934) tərcümələri işıq üzünə çıxmışdır. Yüksək ədəbi məziyyətləri ilə seçilən bu əsərlər böyük şöhrət qazanmışdır (2; 340).

Məhəmməd Əsadin (evvelki adı Leopold Veys) hazırladığı və qısa şərhlərlə müşayiət etdiyi Quranın tərcüməsi də diqqətə layiqdir (1980). Bəzi üləmalardan Əsadi mötəzile rasionalizminə meyilli olduğuna görə tənqid etmələrinə baxmayaraq, müsəlman ənənəsinə əsaslanan bu tərcümə Quranın ən yaxşı ənənəvi tərcümələri sırasındadır (2; 340).

Qurani-Kərimin rus dilinə edilmiş ilk tərcümələri I Pyotorun hakimiyyəti dövrünə aiddir. I Pyotorun göstərişi ilə 1716-cı ildə çap olunmuş tərcümə fransız diplomatı və şərqşünası Andre dyu Rienin yuxarıda qeyd edilmiş tərcüməsindən edilmişdir. Həmin illərdə eyni fransız tərcüməsindən yerinə yetirilmiş və yalnız əlyazması şəklində qalmış digər bir tərcümə də mövcuddur. Rus tədqiqatçıları uzun müddət biri-birinə yaxın olan bu iki tərcümənin müəlliflərini təyin edə bilmirdilər. Və, nəhayət, çap əsərinin anonim olduğu, əl yazmasının isə P.V.Postnikova aid olduğu nəticəsinə gəldilər. Quranın tarixində Rusiya ilə bağlı yeni dönmə II Yekaterinanın dövrünə təsadüf edir. Onun göstərişi ilə 1787-ci ildə Rusiyada ilk dəfə Qurani-Kərimin ərəb dilində tam mətni nəşr olunmuşdur. Bu məqsədlə o dövrün ən yaxşı xəttatı sayılan molla Osman İsmayılın xəttini əsasında xüsusi şrift hazırlanmışdır. Bu illərdə ilk tərcümələr Quranın avropa dillərinə edilmiş tərcümələri əsasında yerinə yetirilmişdir. Dramaturq M.I.Veryovkinin yuxarıda qeyd etdiyimiz fransız tərcüməsindən (1790) etdiyi tərcümə fransız mətnində olan səhvləri təkrar etməsinə baxmayaraq, dilinin sadəliyi və yüksək bədii xüsusiyyətləri ilə seçilirdi. Şair-tərcüməçi A.V.Kolmakovun ingilis tərcüməsindən (1792-ci il) etdiyi tərcümə isə ilk dəfə olaraq rus oxucusunu Jorc Seylin məşhur italyan ərəbşünası Lyudoviko Maraççinin araşdırmaları əsasında yazılmış şərhli ilə tanış etmişdir.

Qurani-Kərimin tərcümələri haqqında danışıqda rus şərqşünaslığının banisi və Kazan şərqşünaslıq məktəbinin əsasını qoymuş Mirzə Məhəmməd Kazım-bəyin müəllifi olduğu və 1859-cu ildə dərc olunmuş "Miftəxu kunuzi-l-Quran" - "Quranın tam konkordansı" adlı əsəri xüsusilə qeyd olunmalıdır.

K. Nikolayevnin 1864-cü ildə çıxmış tərcüməsi fransız səfiri və tərcüməçisi Alber de Birberşteyn-Kazimirskinin Quranın fransız dilinə tərcüməsindən yerinə yetirilmişdir. Tərcümə əvvəlkilərdən çox az seçilirdi, amma dəfələrlə nəşr olunması sayəsində rus cəmiyyətinin İslam dini ilə tanışlığına vəsələ olmuşdur.

Quranın birbaşa ərəb dilindən yerinə yetirilmiş ilk tərcüməsinin müəllifi D.N.Boquslavskidir (1871). Tərcümənin əsas xüsusiyyətlərindən biri də o idi ki, müəllif ilk dəfə olaraq ingilis və fransız tərcümələrində olan səhrlərdən imtina edərək, mətni izah etmək üçün şəxsi şərhlərini vermişdir (1; 2). Lakin yüksək bədii xüsusiyyətləri ilə fərqlənən bu tərcümə geniş yayılmadı.

Qurani-Kərimin ən yaxşı elmi tərcümələrindən biri Q.S.Sablukovun tərcüməsi 1878-ci ildə çıxmışdır və dəfələrlə nəşr olunmuşdur. İlk dəfə olaraq tərcümə ilə bərabər Quranın ərəb mətni də nəşr olunmuşdur. Quranşünasların fikirlərinə görə bu tərcümə ifadəli və gözəl üslubu ilə seçilir. Bəzi yerlərdə məna qarışıqlığı, müəllifin arxaik sözlərdən və rus və slavyan frazeologiyasından istifadə etməsi tərcümənin nöqsanları kimi göstərilir.

Akademik Kraqkovski İ.Y. 1920-21-ci ildən başlayaraq səkkiz il ərzində Quranın tərcüməsi üzərində işləmişdir. Onun tərcüməsi ölümündən sonra 1963-cü ildə çap olmuşdur. Kraqkovskinin tərcüməsi ərəbşünas-alimlər və quranşünaslar üçün nəzərdə tutulmuşdur və buradakı əsas məqsəd – VII əsrin ədəbi abidəsi olan Quranın mətnini tam dəqiqliyi ilə çatdırmaq idi. Bu səbəbdən bir çox məqamlarda dini təlimə uyğun gəlməyən tərcümə iradları qarşılandı. Lakin rus elmi cəmiyyəti bu tərcüməni filoloji dəqiqliyinə görə yüksək qiymətləndirir.

Quranın ilk elmi poetik tərcüməsi Şumovski T.A. yerinə yetirmişdi (1995). Müsəlman cəmiyyətində tərcümə rəğbətə qarşılandı və islam ruhaniləri tərəfindən təqdirə layiq görüldü. Tərcümənin əsas məziyyəti ondan ibarətdir ki, tərcüməçi mətnin poetik ritmini qorumağa çalışmışdır və orijinala sadıq qalmışdır. Bəzi alimlər isə, əksinə, tərcümənin poetik formada yerinə yetirilməsini müəllif irad tuturlar. Quranın rus dilində mövcud olan ikinci poetik tərcüməsinin (1991) müəllifi V.M. Poroxovadır. Tərcüməçi müsəlman olaraq Quranın mənası ilə dini təcrübəsinə əsaslanaraq çatdırmağa cəhd etmişdir. Tərcümə tanınmış islam ruhaniləri ilə əməkdaşlıqda yerinə yetirilsə də və bir çox ilahiyyatçı

²¹ Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. Bakı Dövlət Universiteti

alim tərəfindən müsbət rəy olsa da, tərcüməçinin ərəb dilini kifayət qədər bilməməsinə, qafiyələrin zəif olmasına və Quranın mətninə aid şərhlərində səhvlərinin olmasına dair çoxlu iradlar bildirilmişdir.

Quranın uğurlu tərcümələrindən biri hesab olunan tərcümə şərqşünas, elmlər doktoru M.N.Osmanova aiddir (1995). Müəllif Quranın mətninin mənasını dəqiq çatdırmaqla yanaşı oxucuya mümkün qədər aydın tərcümə üslubunu seçmişdir. Tərcüməçi şərh hissəsində təfsirlərdən geniş istifadə etmişdir və əsas mətnə orada olmayan, lakin nəzərdə tutulan söz və ifadələri əlavə etmişdir. Tərcümənin dili oxunaqlı və aydın olsa da, bəzi araşdırmaçılar müəllifin Quranın ecazını və səhrini qoruyub saxlaya bilmədiyini deyir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Богуславский Д. Н. Перевод Корана с арабского языка. Стамбул, 2000
2. Кулиев Э.Р. Корановедение. Учебное пособие. Москва, 2010
3. Кулиев Э.Р. На пути к Корану. Москва, 2003
4. Османов М.-Н.О. Перевод Корана с арабского языка и комментарии, Кум, 2000
5. Сабулджов І. С. Перевод Корана с арабского языка. Москва, 1990
6. Шумовский Т. Поэтический перевод Корана с арабского языка. Санкт-Петербург, 2000

Ключевые слова: переводы Корана, арабистика, религиозная литература

Açar sözlər: Quranın tərcümələri, ərəbşünaslıq, dini ədəbiyyat

Key words: Quran translations, Arabic studies, religious literature

Резюме

Переводы Корана на европейские и русский языки в период XVII-XX вв

В начале статьи даны сведения о первых переводах Корана на иностранные языки, в особенности, о переводах на латинский, так же отмечается, что самым древним переводом на европейский язык является перевод на итальянский язык. После дается перечень переводов на различные европейские языки, которые были сделаны в период с XVII по XX века. В последней части статьи говорится о переводах Корана на русский язык за тот же период. Интересно, что первые из них были сделаны с французского и английского языков, а первый перевод с арабского языка относится к XIX веку.

Summary

Translations of the Quran into European and Russian languages in the period of the 17th-20th centuries

At the beginning of the article information about the first translations of the Koran into foreign languages, in particular, about translations into Latin, is given, it is also noted that the most ancient translation into European language is the translation into Italian. Following is a list of translations into various European languages that were made between the 17th and 20th centuries. The last part of the article talks about translations of the Koran into Russian for the same period. Interestingly, the first of them were made from French and English, and the first translation from Arabic dates back to the 19th century.

Rəyçi : dos. H.Heybətov